

Identifying Effective Drivers in the Future of Security Relations between Iran and the Republic of Azerbaijan with a Future Research Approach

Reza Hasnavi ^{*1} | Alireza Jafarizad ² | Ali Tawhidian ³

Abstract

Objective: The current research, with a future research approach, identifies the most important factors affecting the future state of security relations between the Islamic Republic of Iran and the Republic of Azerbaijan. This research is applied in terms of purpose, and in terms of method, it is a combination of documentary and survey methods, and in terms of nature, it is based on the new methods of future research, analytical and exploratory science, which has been carried out by using a combination of quantitative and qualitative models; Therefore, according to the nature of the research, this research seeks to answer the question of what are the drivers or key factors affecting the future state of the security relations between the Islamic Republic of Iran and the Republic of Azerbaijan and to what extent and how do they affect each other? In order to answer the research question, Meek Mak and Delphi structural analysis methods have been used. In this regard, after holding initial discussion sessions with fifteen elites and executive and academic experts (the statistical community of the research) who had sufficient expertise and experience in security issues and international relations, they were asked to discuss the drivers in the framework of the cross-effects matrix. , give points based on the degree of influence and effectiveness. Twenty primary drivers were identified in the form of four general dimensions. Then, the primary drivers were defined in the framework of the cross-effect matrix in the MikMak prospective software. The output of the scatter plate of the propellants shows the instability of the system. Finally, according to the high score of direct and indirect influence, six key drivers and levers with the greatest influence on the future state of security relations between Iran and the Republic of Azerbaijan were Recognized.

Keywords: Household Income, Agriculture, Capital Market, Trend Analysis, PLS.

Received:
01 May 2022
Revised:
05 June 2022
Accepted:
19 June 2022
Published:
22 September 2023
P.P: 65-93

ISSN: 2717-3674
E-ISSN: 2717-3666

1. Full. Professor, Management and Industrial Engineering Department, Malik Ashtar University of Technology, Tehran, Iran.
2. Corresponding author: MA graduate, Crisis Management, Non-Action Defense University Complex, Malik Ashtar University of Technology, Tehran, Iran. Alireza.j1364@gmail.com
3. Master's graduate, Crisis Management, Passive Defense University Complex, Malik Ashtar University of Technology, Tehran, Iran.

Cite this Paper: Hasnavi, R & Jafarizad, A.R & Tawhidian, A . (2022). Identifying Effective Drivers in the Future of Security Relations between Iran and the Republic of Azerbaijan with a Future Research Approach. *Crisis Management and Emergency Situations*, 2(3), 65–93. DOR: <https://dorl.net/dor/20.1001.1.27173674.1401.3.2.3.3>

Publisher: Imam Hussein University

Authors

This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) .

شناسایی پیشان‌های مؤثر در آینده روابط امنیتی ایران و جمهوری آذربایجان با رویکرد آینده پژوهی

دوره سوم
تابستان ۱۴۱رضا حسنی^۱ | علیرضا جعفری زاد^۲ | علی توحیدیان^۳

چکیده

پژوهش حاضر، با رویکرد آینده‌پژوهی، به شناسایی مهم‌ترین عوامل مؤثر بر وضعیت آینده روابط امنیتی جمهوری اسلامی ایران با جمهوری آذربایجان می‌پردازد. این پژوهش از لحاظ هدف کاربردی و از نظر روش ترکیبی از روش‌های استنادی و پیمایشی و از نظر ماهیت، بر اساس روش‌های جدید علم آینده‌پژوهی، تحلیلی و اکتشافی است که با به کارگیری ترکیبی از مدل‌های کمی و کیفی انجام گرفته است؛ بنابراین، با توجه به ماهیت تحقیق، این پژوهش در پی پاسخ به این پرسش است که پیشان‌ها یا عوامل کلیدی مؤثر بر وضعیت آینده روابط امنیتی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان کدام‌اند و به چه میزان و چگونه بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند؟ برای پاسخ به پرسش پژوهش، از روش تحلیل ساختاری میک مک و دلغی بهره گرفته شده است. در این راستا، پس از برگزاری جلسات اولیه بحث با پانزده نفر از نخبگان و متخصصان اجرایی و دانشگاهی (جامعه آماری پژوهش) که تخصص و تجربه کافی پیرامون مسائل امنیتی و روابط بین‌الملل داشتند، از ایشان خواسته شد تا در چارچوب ماتریس اثرات مقاطعه به پیشان‌ها، بر مبنای میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری امتیاز دهند. بیست پیشان اولیه در قالب چهار بعد کلی شناسایی شد. سپس، پیشان‌های اولیه در چارچوب ماتریس اثر مقاطعه در نرم‌افزار آینده‌نگار میکامک تعریف شد. خروجی صفحه پراکنده‌گی پیشان‌ها بیان‌گر نایابداری سیستم است. در نهایت، با توجه به امتیاز بالای تأثیرگذاری مستقیم و غیرمستقیم، شش پیشان کلیدی و اهرمی دارای بیشترین تأثیر بر وضعیت آینده روابط امنیتی ایران و جمهوری آذربایجان شناخته شد.

کلیدواژه‌ها: ایران؛ جمهوری آذربایجان؛ آینده‌پژوهی؛ میک مک.

۱. استاد، گروه مدیریت و مهندسی صنایع، دانشگاه صنعتی مالک اشتر، تهران، ایران.

۲. نویسنده مسئول: فارغ التحصیل کارشناسی ارشد، مدیریت بحران، مجتمع دانشگاهی پدافند غیرعامل، دانشگاه صنعتی مالک اشتر، تهران، ایران.
Alireza.j1364@gmail.com

۳. فارغ التحصیل کارشناسی ارشد، مدیریت بحران، مجتمع دانشگاهی پدافند غیرعامل، دانشگاه صنعتی مالک اشتر، تهران، ایران

استناد: حسنی، رضا و جعفری زاد، علیرضا و توحیدیان، علی(۱۴۰۱)، شناسایی پیشان‌های مؤثر در آینده روابط امنیتی ایران و جمهوری آذربایجان با رویکرد آینده‌پژوهی، **نشریه علمی آینده پژوهی انقلاب اسلامی**، (۳)، ۹۳-۶۵.

Dor: <https://dorl.net/dor/20.1001.1.27173674.1401.3.2.3.3>

ناشر: دانشگاه جامع امام حسین (ع)

نویسنده‌گان

این مقاله تحت لیسانس آفرینشگی مردمی (Creative Commons License- CC BY) در دسترس شما قرار گرفته است.

مقدمه

امروزه واژه آینده‌پژوهی به طور گسترده‌ای به کار گرفته می‌شود. این واژه گستره وسیعی از رویکردهایی است که باعث بهبود فرایند تصمیم‌گیری می‌شوند؛ رویکردهایی که تفکر درباره آینده بلندمدت را به همراه دارند (علی‌اکبری و همکاران، ۱۳۹۷). جمهوری اسلامی ایران با داشتن مرزهای مشترک با ۱۵ کشور، با هدف تأمین امنیت و موقعیت راهبردی خود سیاست خارجی انعطاف‌پذیر و فعال دارد؛ لذا جمهوری اسلامی ایران تلاش می‌کند تا نسبت به کشورهای همسایه از سیاست دوستانه بر اساس اصول مبتنی بر حسن هم‌جواری برخوردار باشد و با کشورهای منطقه و جهان نیز روابط دوجانبه خود را توسعه بخشد؛ و در این زمینه نقش جمهوری آذربایجان حائز اهمیت است. تهران که در قفقاز جنوبی منافع گسترده‌ای دارد، به هنگام تعیین دورنمای سیاست خارجی موردنظر خود، بر روابط با جمهوری آذربایجان به عنوان بزرگ‌ترین کشور قفقاز جنوبی اهمیت می‌دهد. تهران در کمی کند که بدون همکاری و برقراری روابط مفید و متقابل با باکو نمی‌توان سیاست موفقیت‌آمیزی را در قفقاز جنوبی اعمال کرد. در عین حال، جمهوری آذربایجان با بهره جستن از موقعیت خود مطابق موازین بین‌المللی در تلاش برای صلح در منطقه فقط به صدور بیانیه‌ها اکتفا نمی‌کند و در حد لزوم دست به اقدامات عملی و سیاسی می‌زند و نسبت به همسایگان، بهویژه جمهوری اسلامی ایران، روابط متوازنی را دنبال کرده است (کولایی، ۱۳۸۴: ۲۶-۲۷).

مساحت جمهوری آذربایجان ۸۶ هزار کیلومتر مربع است. این جمهوری با ۵ کشور مرز مشترک دارد. طول مرزهای این کشور ۲۴۸۹ کیلومتر می‌باشد. آذربایجان از شمال با روسیه (جمهوری خودمختار داغستان)، شمال شرقی با گرجستان، در غرب با ارمنستان، جنوب با جمهوری اسلامی ایران و از جنوب غربی (جمهوری نخجوان) با ترکیه هم مرز بوده و در شرق نیز به دریای خزر محدود می‌شود (امیراحمدیان، ۱۳۹۷: ۵۸-۵۹).

در واقع جمهوری آذربایجان در همسایگی شمال غربی ایران است که از جنوب با استان‌های اردبیل، آذربایجان شرقی و آذربایجان غربی همسایه است و ۷۹۷ کیلومتر با ایران مرز مشترک

دارد. جمهوری آذربایجان در نقطه تلاقی قاره‌های آسیا و اروپا واقع شده و به دلیل موقعیت چهارراهی خود، ارتباط روسیه را در شمال با ایران، خلیج فارس و دریای عمان و از آن راه با آب های جهان در جنوب فراهم می‌سازد. جمهوری آذربایجان یک کشور مسلمان و شیعه است که پیوندهای تاریخی عمیقی با ایران دارد و تا زمانی نه‌چندان دور، بخشی از سرزمین ایران بوده است. از سوی دیگر جمهوری آذربایجان به دلایل خاص سیاسی - امنیتی، قومی، فرهنگی و تاریخی، همواره نقطه اصلی نگاه ایران به منطقه فرقان به حساب آمده است (عباسی و موسوی، ۱۳۹۲).

منافع جمهوری اسلامی ایران از نظر ژئوپلیتیک با منطقه فرقان جنوبی گره خورده است. از سوی دیگر این منطقه در گذشته مستقیم یا غیرمستقیم جزو سرزمین پهناور ایران بوده که از قرن شانزدهم و سپس از قرن هجدهم از زمان پتر کبیر به این سو مناطق پهناور در آسیای مرکزی و قفقاز به تدریج از نفوذ ایران خارج و در شمار متصرفات روسیه تزاری درآمد. ازین رو ایران تا به امروز نقش تاریخی خود را در این منطقه فراموش نکرده است. این جمهوری‌ها از زمان جدایی از سرزمین مادری (ایران) در حوزه اقتدار روسیه تزاری و سپس اتحاد شوروی قرار داشتند. ولی با فروپاشی اتحاد شوروی خود به کشورهای مستقلی تبدیل شدند. در این راستا، جمهوری آذربایجان به دنبال فروپاشی اتحاد شوروی و اعلام استقلال در سال ۱۹۹۱ سیاست خارجی خود را در مسیر نزدیکی هر چه بیشتر به کشورهای اروپایی، ایالات متحده، ترکیه و اسرائیل قرار داد (عباسی و موسوی، ۱۳۹۲).

در این پژوهش، در زمینه آینده‌پژوهی روابط امنیتی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان، سعی شده پیشان‌ها یا عوامل کلیدی مؤثر بر وضعیت آینده روابط امنیتی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان از میان عوامل اولیه مؤثر با دقت انتخاب شود؛ بنابراین، با توجه به ماهیت تحقیق، این پژوهش با هدف پاسخ‌گویی به این پرسش انجام گرفته است: پیشان‌ها یا عوامل کلیدی مؤثر بر وضعیت آینده روابط امنیتی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان کدام‌اند و به چه میزان و چگونه بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند؟ پیشان‌ها ابزارهایی برای سیاست‌گذاری هستند. این پیشان‌ها جنبه اهرمی و جنبه تنظیم‌گری دارند. شناخت این پیشان‌ها و تحلیل تأثیرات آن‌ها کمک می‌کند تا سیاست‌گذار در این حوزه، به جای تمرکز بر راه حل‌های ساده‌انگارانه، بر ریشه‌های اصلی تکیه کند و با تمرکز منابع در حوزه‌های شناسایی شده، تصمیمات

■ شناسایی پیشانهای مؤثر در آینده روابط امنیتی ایران و جمهوری آذربایجان با رویکرد آینده پژوهی

اثربخش تری از سوی سیاست‌گذار و بازیگران اتخاذ شود. به علاوه، شناسایی این پیشانهای نظارت بر آن‌ها می‌تواند بر تدوین سناریوها، راهبردها، راهکارها، برنامه‌ریزی، ساماندهی و نظام مند کردن روابط بین دو کشور تأثیرگذار باشد.

ضرورت انجام این تحقیق از آنجا ناشی می‌شود که پژوهش‌های انجام شده کمتر با رویکرد آینده‌پژوهانه جهت کمک به سیاست‌گذار در تدوین سیاست‌های اجرایی و بسته‌های سیاستی بوده است و افزون بر فراوانی نه چندان زیاد پژوهش‌های قبلی در زمینه موضوعی حاضر؛ لذا با توجه به حساسیت موضوع و خلاً موجود، ضرورت انجام پژوهش به منظور کمک به سیاست‌گذار در تدوین سیاست‌های اجرایی و بسته‌های سیاستی با پشتونه علمی و آینده‌پژوهانه بیشتر نمایان می‌شود.

از لحاظ کاربردی نیز می‌توان به پاره‌ای از ضرورت‌ها جهت انجام پژوهش حاضر اشاره نمود. از جمله این که علی‌رغم همه خیره‌سری‌های جمهوری آذربایجان و افراط‌گرایی‌های قومی، اقتصادی و ایدئولوژیک، استراتژی جمهوری اسلامی ایران همواره بهبود روابط و داشتن روابط حسنی با همسایگان بوده است؛ لذا در راستای روابط حسنی، سیاست‌گذار می‌تواند بر اساس پیشانهای تأثیرگذار و نقش‌آفرین احصا شده و همچنین پیشانهای کلیدی که در خروجی و نتیجه پژوهش به آن‌ها دست پیدا می‌کنیم اقدام به تدوین سیاست‌های تنظیمی و همچنین بسته‌های سیاستی نماید.

مبانی نظری و پیشنهاد پژوهش

۱- مفهوم روابط بین‌الملل

مجموعه اقدامات و کنش‌های متقابل واحدهای حکومتی و نهادهای غیردولتی و همچنین روندهای سیاسی میان ملت‌ها را روابط بین‌الملل می‌گویند. نظریه‌پردازی درباره روابط بین‌الملل را می‌توان تا یونان و هند باستان و سپس در قرون‌وسطی و دوران مدرن (از رنسانس تا دوران روشنگری و بعد از آن) دنبال کرد. البته عده‌ای که روابط بین‌الملل را بر اساس روابط میان واحدهای ملی تعریف می‌کنند، این پدیده و مطالعه آن را به جهان «وستگالیابی»؛ یعنی از سال ۱۶۴۸ به بعد نسبت می‌دهند. پایه‌های اساسی روابط بین‌الملل، بعد از پیدایش سیستم کشوری در

اروپا در قرن هفدهم و بعد از قرارداد ۱۶۴۸ وستگالیا ریخته شد و با انقلاب کبیر فرانسه در سال ۱۷۸۹ تکامل یافت. پدیده روابط بین‌الملل در دهه سوم قرن بیستم، ابتدا به عنوان یک رشته دانشگاهی در دانشگاه‌های آمریکا مثل هاروارد و کلمبیا و بعد از جنگ جهانی دوم شکل مشخص‌تری به خود گرفت. دانشمندان این رشته چارچوب‌های مفهومی متفاوت خود را بر اساس مبانی فرانظری مختلف را ارائه کردند. از اواخر دهه ۱۹۳۰، وجود تعارض در دیدگاه‌های نظری در این حوزه مورد توجه قرار گرفت و به یکی از مشخصه‌های پایدار رشته روابط بین‌الملل تبدیل شد (کرباسیان، ۱۳۹۳).

۲- مفهوم امنیت

از سال ۱۹۹۱ م، «امنیت» به صورت یک مفهوم مورد اختلاف و جدل در روابط بین‌الملل درآمده است. به‌حال واژه امنیت دارای دو معنای ایجابی و سلبی است که ایجابی یعنی، وجود احساس رضایت و اطمینان خاطر نزد دولتمردان و شهروندان و سلبی یعنی نبود ترس، اجبار و تهدید. پس می‌توان گفت که امنیت عبارت است از رهایی از وحشت، خوف، خطر و داشتن آرامش و اطمینان در حراست و صیانت از ارزش‌ها و منافع حیاتی کشور. حفاظت جامعه، ارزش‌ها و نهادهای داخلی آن در برابر تهدیدات اعم از داخلی و خارجی؛ تهدیداتی که بقای رژیم‌ها و نظام شهروندی و شیوه‌ی زندگی آحاد جامعه را مختل می‌کند و موجودیت آن‌ها را به خطر می‌اندازد (محمدی و شفیعی سروستانی، ۱۴۰۰).

۳- آینده‌پژوهی

آینده‌پژوهی ۱ دانشی است فراتمدنی و فرارشته‌ای که کشف آینده‌های محتمل و تلاش برای ساخت آینده‌های مطلوب را سرلوحه اهداف خود دارد (خسروی‌پور و پورفاتح، ۱۳۹۷: ۷۰). هدف مهم آینده‌پژوهی کمک به تصمیم‌گیرندگان به منظور کسب آمادگی برای رویارویی با طیف وسیعی از آینده‌های باورپذیر است (بنگستون، ۲۰۱۸: ۲۰۱۸). آینده‌پژوهی به عنوان یک فرارشته و به تعبیری پسارشته، هم‌زمان علم و هنر است. علم است زیرا برخوردار از

■ شناسایی پیشانهای مؤثر در آینده روابط امنیتی ایران و جمهوری آذربایجان با رویکرد آینده پژوهی

معرفت‌شناسی‌ها، روش‌شناسی‌ها و روش‌های مختلف گردآوری، تحلیل و ارائه یافته‌های پژوهشی است (آینده‌بان، ۱۳۹۶: ۱۱). آینده‌پژوهی در پی آن است تا با بهره‌گیری از تحلیل وضعیت موجود، شناسایی سازوکارهای تغییر و تعریف سناریوهای مختلف، توسعه و بهبود را در آینده‌های محتمل و ممکن پیش‌بینی کند (واعظی و همکاران، ۱۳۹۶: ۳۲). در حوزه علوم انسانی نیل به واژگان یکسان و تعاریف یگانه، امری محال یا دست کم دشوار است؛ زیرا برای بسیاری از مفاهیم می‌توان به تعداد انسان‌ها تعریف ارائه کرد (گودرزی، ۱۳۹۴: ۶۴). در ذیل به دو تعریف از تعاریف آینده‌پژوهی اشاره می‌شود:

آینده‌پژوهی علم مطالعه نظام مند آینده‌های ممکن، محتمل و مطلوب است. مهم‌ترین هدف آینده‌پژوهی تلاش برای شناخت دقیق‌تر تحولات آینده است (رضانیان و کاظمی، ۱۳۹۳: ۱۷۳). آینده‌پژوهی دانشی است که به انسان می‌آموزد چگونه به مصاف آینده‌های مبهم برود و در این رویارویی مستحکم کم ترین دشواری شده و بیشترین سود را به چنگ آورد (پدرام، ۱۳۹۳: ۱۶).

به کارگیری روش‌های آینده‌پژوهی آگاهی پیش‌دستانه را افزایش می‌دهد؛ این امر فهم ما را از آینده به‌منظور اقدام شتابان‌تر و زودهنگام‌تر گسترش می‌دهد (گلن و گوردن، ۱۳۹۳: ۲۵-۲۶).

۴- آینده‌نگاری

مراد از آینده‌نگاری در این تحقیق، تعریف راهنمای عملی آینده‌نگاری منطقه‌ای فورن از آینده‌نگاری است: «آینده‌نگاری فرایندی نظام مند است که به گردآوری اطلاعاتی می‌پردازد که نگرشی جامع ارائه کرده و معطوف به آینده، در افق میان‌مدت یا بلندمدت است و تصمیم‌های امروز و اقدامات پیش‌برنده به هم پیوسته را مورد هدف قرار می‌دهد. آینده‌نگاری ماحصل همگرایی روندهای موجود در توسعه زمینه‌های علوم تحلیل سیاستی، «برنامه‌ریزی راهبردی» و «آینده‌پژوهی» است» (فورن، ۲۰۰۱: ۵). این دستورالعمل آینده‌نگاری را فرایندی با مشخصه‌های زیر تعریف می‌کند: ۱) فرایندی نظام مند و مشارکتی، ۲) فرایندی مبتنی بر گفتمان اجتماعی، ۳) خلق چشم‌اندازهای الهام‌بخش و همه‌جانبه با حضور گروه‌های کثیری از خبرگان و نمایندگان همه

گروه‌های ذی نفع، و ۴) ترسیم چشم‌انداز مبنای برنامه‌ریزی راهبردی با هدف حمایت از تصمیم سازی در زمان حال.

فرایند آینده‌نگاری بستر اقدامات مناسب امروز برای جلوگیری از غافل‌گیری فردا و نیز دستیابی به چشم‌انداز مطلوب را طی فرایند یادگیری و مشارکت‌پذیری جمیع میان سطوح متعدد ذی نفعان فراهم می‌کند و به شکلی ادامه‌دار، با تحلیل بازخوردها و بهروزسازی دائم راهبردها و فرایندها، به کارآمدی تصمیم‌یاری می‌رساند (طاعتی و همکاران، ۱۴۰۰).

۵- کاربست آینده پژوهی در تصمیم‌گیری

با ورود به قرن بیست و پنجم و پیچیده‌تر شدن مسائل و چالش‌های جهانی، نقش آینده‌پژوهی در تصمیم‌گیری پررنگ‌تر شده است. سیاست‌گذاران و تصمیم‌سازان به این باور نزدیک می‌شوند که برای آن‌ها بیش از آنکه از عهده تغییرات سریع و غافل‌گیر کننده برآیند و عواقب آتی اقدامات امروز را به‌منظور اجتناب از غافل‌گیر شدن از رخدادها شناسایی کنند، به بینشی آینده‌نگرانه و خلق تصاویر چندگانه که احتمال وقوع آن‌ها در آینده بیشتر است نیاز دارند. این مهم در فرایندهای تصمیم‌سازی عمومی، بهویژه در چشم‌اندازهای مربوط به مشکلات پانزده‌گانه جهانی و رفع آن‌ها که طیف وسیع‌تری از افراد را در حوزه‌های منطقه‌ای، ملی و نیز جهانی تحت تأثیر قرار می‌دهد، بیشتر دیده می‌شود.

مطالعه آینده بخشی مهم از فرایند تصمیم‌سازی عمومی است. موقفيت مطالعات آینده‌پژوهانه در بحث تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری عمومی بیشتر است؛ زیرا در این حوزه‌ها به بحران‌ها پرداخته می‌شود و نیز بر موضوعاتی تمرکز دارند که قبل‌اً در بستر مسائل عمومی ارائه شده‌اند. مطالعات آینده باید وسیله‌ای پیش‌بینی بحران‌های بالقوه فراهم آورد تا بتوان از آن‌ها دوری کرد یا تأثیرات آن‌ها را محدود کرد. تشخیص و شناخت رویدادهای آینده از گذشته تا به امروز دغدغه اصلی حاکمان و سیاست‌گذاران از ابتدای هر تمدن بوده است. مطالعات آینده بخشی تعیین‌کننده در فرایند تصمیم‌گیری عمومی است که تأثیر متمایزی در آینده مطلوب هر جامعه دارد. نقش نخبگان در مطالعات آینده و سناریو پردازی بسیار برجسته است. آن‌ها سیاست‌ها و

راهبردهای ملی را طراحی می کنند و تأثیر مهمی در مسائل عمومی دارند» (پورعزت و همکاران، ۲۰۰۸: ۸۸۷).

۶- کار کرد اصلی آینده نگاری در سیاست گذاری

پیدایش آینده نگاری به منزله عبارت و رویکردی مهم، راهبرد آینده پژوهان به منظور تأثیر گذاری بیشتر در سیاست گذاری بوده است. در محیطی که پیچیدگی در آن رو به افزایش است و عوامل متعددی در بروز خدادها اثر گذارند، سیاست گذاران بیش از پیش مجبورند محیطی پایدار فراهم کنند تا بتوانند پیامدهای مسائل پیش رو و سیاست ها را پیش از وقوع شناسایی کنند. آن ها باید به شکل راهبردی بیندیشند و دائمآ برای کاهش غافل گیری، روبه جلو، منعطف و پویا فکر کنند تا با ترسیم تصاویر متعدد از آینده، پیامدهای متعدد اجرای سیاست ها را پیش بینی کرده، امکان انعطاف پذیری و تاب آوری دولت ها در مقابل خدادهای آتی را افزایش دهند. در سطح جهانی نیز چنین است و در نظر نگرفتن پیامدهای سیاست ها پیش از اجرای آن ها ممکن است به فجایع جهانی منجر شود. آینده نگاری به علت ماهیت و نوع فرایندهای خود (دورنگری، مشارکتی بودن، جامع و یکپارچه نگری و باز خورد و اصلاح دائمی) می تواند تصمیم گیران را در اجرای وظایفشان حمایت کرده، آن ها را برای بهبود ترسیم خط مشی های آینده گرایانه یاری رساند تا ضریب اطمینان موفقیت را در اجرای سیاست ها، هر چه بیشتر بالا برد و دستیابی به چشم اندازهای ترسیم شده را تسهیل و تسريع کند (دی کاستا و همکاران، ۲۰۱۵؛ هاوس و همکاران، ۲۰۱۰).

«پیدایش آینده نگاری به عنوان یک عبارت و رویکرد مهم، راهبرد آینده پژوهان به منظور تأثیر گذاری بیشتر بر سیاست گذاری می باشد. این عبارت در حوزه های خط مشی شهرت پیدا کرده است و تصمیم گیران آشنایی بیشتری با آینده نگاری در قیاس با آینده پژوهی دارند. این مشخصاً به مورد کاربرد آینده نگاری در خط مشی علم و فناوری برمی گردد. آینده نگاری علم و فناوری طی دهه گذشته [دهه ابتدایی قرن جدید]، بیشترین تأثیر گذاری را بر خط مشی در بین فعالیت های مربوط به آینده داشته است» (ریدی، ۲۰۰۹: ۴۲). در همه سیاست گذاری ها، به صورت رسمی یا غیررسمی، آینده مدنظر قرار داده می شود و در واقع آینده نگاری می تواند به کمک موارد زیر ارتباط با سیاست گذاری را تعیین کند:

تأثیرگذاری در سیاست‌گذاران و تصمیم‌گیران صاحب قدرت برای ارائه سیاست‌ها (خطمسی‌ها و اقدامات متناسب با آینده‌ای پایدار در سطوح گوناگون) کمک به تشكیل جنبش‌های اجتماعی که تصمیم‌گیران و ساختارهای قدرت موجود را به چالش می‌کشند.

خلق بینش آینده‌نگرانه در اجرای پروژه‌های کوچک (حتی شاید اجرای تعداد بالای طرح‌های کوچک با هدف جا اندختن آینده‌نگاری در نهادهای کلان موجود، به ترویج آینده‌نگاری و کاربست آن در سیاست‌گذاری کمک بیشتری کند).

آینده‌نگاری با اجرای برنامه‌ریزی اقدام عملی و برگزاری کارگاه‌هایی که به دنبال تغییر نوع نگرش در یک منطقه یا سازمان خاص‌اند، اثربخش بوده و به شکل‌دهی خطمسی‌ها و تصمیمات در یک قلمرو محدود کمک کرده‌اند (گلن و همکاران، ۲۰۰۱).

با توجه به آن که تأثیر آینده‌نگاری به منزله جزء و مرحله‌ای پیش از برنامه‌ریزی پیش‌بینی تهدیدها و فرصت‌های آتی، ترسیم تصاویر چندگانه از آینده، خلق تفکر آینده‌نگر، گسترش تبادل‌نظر و یادگیری راهبردی در مجموعه‌ها، چشم‌اندازسازی و ضعیت آتی، به چالش کشانیدن مفروضات کلیشه‌ای از آینده و گرددام آوری نقطه نظرات و دیدگاه‌های متعدد ذی‌نفعان از راه ترسیم تصاویر بدیل و چندگانه محتمل از آینده را بر عهده دارد، در فرایندهای سیاست‌گذاری خرد و کلان که عوامل متعددی در آن حضور دارند، تأثیر بسزایی دارد. رابطه میان مطالعات آینده و تصمیم‌سازی عمومی به گونه‌ای است که می‌توان گفت مطالعات آینده ابزار اصلی برای سیاست‌گذاری است. در این مورد سه هدف برآورده می‌شود:

تحلیل‌های آینده‌نگرانه در مباحث عمومی شرکت داده می‌شوند و جوامع را از مشکلات آینده آگاه می‌کنند. تحلیل‌های آینده‌نگرانه پرسش‌های جدیدی را در مباحث عمومی و سیاستی مطرح می‌کنند.

مطالعه آینده روشنی غالب است که برای مشاوره قبل از اقدام برای تغییرات اجتماعی گستردۀ به کار برده می‌شود. روش‌های آینده محور در زمان اعمال اصلاحات اجتماعی برای مشاوره و مذاکره میان گروه‌های متعدد ذی‌نفع او جلب نظر توافقی ایشان استفاده می‌شود.

■ شناسایی پیشانهای مؤثر در آینده روابط امنیتی ایران و جمهوری آذربایجان با رویکرد آینده پژوهی

مطالعه آینده، به ویژه در پژوههای آینده‌نگاری علم و فناوری، ابزاری برای تعریف اولویت-های راهبردی در سیاست‌گذاری است (پورعزت و همکاران، ۲۰۰۸: ۸۸۸).

پیشینه و سابقه پژوهش

از عمدۀ پژوهش‌هایی که سال‌های اخیر در خصوص آینده روابط امنیتی جمهوری اسلامی ایران با جمهوری آذربایجان به نگارش درآمده‌اند، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد. حسین‌پور (۱۳۹۹)، در پژوهشی تحت عنوان «واکاوی عوامل تأثیرگذار بر روابط جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان (ابعاد و رویکردها)» روابط خارجی ایران و آذربایجان را از زاویه نظریه‌های گوناگون مورد بررسی قرار داد. یکی از این نظریه‌ها، دیدگاه سازه‌انگاری است. انتظار می‌رفت که بعد از استقلال جمهوری آذربایجان سطح بالای همکاری‌ها را بین دو کشور داشته باشیم. در این پژوهش با در نظر گرفتن مفاهیم سازه‌انگاری، سؤال اصلی نوشتار این است که از این دیدگاه، چه عواملی بیشتر بر سردی روابط ایران و جمهوری آذربایجان اثرگذار بوده است؟ از زمان فروپاشی شوروی و استقلال جمهوری آذربایجان، روابط تهران-باکو در سطح مطلوبی قرار داشته و با فراز و نشیب‌هایی در دو دهه اخیر همراه بوده است. عواملی مانند برخورداری از اشتراکات تاریخی و فرهنگی و وجود پتانسیل‌های موجود برای همکاری‌های اقتصادی به عنوان محركی برای گسترش روابط دو طرف به حساب می‌آید؛ اما در عین حال این روابط با عوامل بازدارنده‌ای از قبیل تداوم اختلافات در مورد رژیم حقوقی دریای خزر، روابط با رژیم اسرائیل و... از جانب آذربایجان روبرو است. این پژوهش با اشاره‌ای کوتاه به پیشینه روابط ایران و جمهوری آذربایجان، فرصت‌ها و چالش‌ها روابط بین دو کشور را مورد بحث و بررسی قرار می‌دهد.

موسوی و همکاران (۱۳۹۲)، در پژوهشی تحت عنوان «سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در قبال جمهوری آذربایجان» بیان می‌دارد که در بررسی تحولات سیاست خارجی ایران در دوره معاصر، پرداختن به کیفیت روابط با کشورهای همسایه از اهمیت اساسی برخوردار است در میان کشورهای همسایه حفظ روابط با جمهوری آذربایجان به عنوان کشوری که با فروپاشی شوروی از اهمیت ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک برخوردار گشته همیشه مورد توجه خاص سیاست‌سازان و تصمیم‌گیران دولت ایران بوده است. تا قبل از فروپاشی شوروی محدودیت‌های

ناشی از عدم استقلال آذربایجان امکان محدودی را برای توسعه تعاملات دو طرف فراهم می کرد، اما استقلال این جمهوری از شوروی زمینه های مناسبی را برای بسط روابط با ایران به وجود آورد. ابتدا نقش آفرینی متغیرها و عواملی مانند برخورداری از مشترکات تاریخی و فرهنگی پتانسیل مناسبی برای همکاری های اقتصادی به عنوان محركه های گسترش روابط دو طرف قلمداد می شد اما از آن هنگام فرایند توسعه روابط دو کشور با موانع و عوامل بازدارنده مهمی مانند تفاوت در ماهیت حکومت ها، تداوم اختلافات در مورد رژیم حقوقی دریای خزر و برخورداری از جهت-گیری های سیاست خارجی رویه رو بوده است، این موانع نقش جدی در عدم توسعه حداکثری روابط ایران و آذربایجان داشته اند. در این مقاله سعی خواهد شد به این سوالات اساسی پاسخ داده شود که چه متغیرهایی در تنظیم رفتار سیاست خارجی ایران تأثیرگذار هستند و اصولاً منطق سیاست خارجی ایران در قبال جمهوری آذربایجان چیست؟ آیا گفتمان ایدئولوژیک نقشی در جهت گیری آن داشته است یا نه؟ موانع گسترش روابط فی ماین کدامند؟

کولایی و اصولی (۱۳۹۱)، در پژوهشی تحت عنوان «چگونگی تغییر روابط امنیتی شده ایران و جمهوری آذربایجان» بیان می دارد که جمهوری آذربایجان پس از فروپاشی اتحاد شوروی و تغییر در ژئوپلیتیک مناطق شمالی ایران، اهمیت فزاينده ای در سیاست خارجی ایران پیدا کرده است. به دلیل همسایگی و پیوندهای تاریخی و فرهنگی، این دو کشور نمی توانند نسبت به مسائل امنیتی یکدیگر بی توجه باشند. در روابط ایران و جمهوری آذربایجان عوامل هویت بخش گوناگونی وجود دارد که جهت گیری دو کشور نسبت به هم را شکل می دهد. سؤالی که مطرح می شود این است که از سال ۱۹۹۵ چه عواملی سبب امنیتی شدن روابط ایران و جمهوری آذربایجان شده است؟ نتیجه اصلی این نوشتار این است که مجموعه ای از عوامل مادی، عوامل ارزشی و هنجاری، اسلام سیاسی در ایران، سرشت غیردینی رژیم جمهوری آذربایجان، هویت قومی، همسویی آذربایجان با ماهیت اجتماعی نظام بین الملل، امنیتی شدن روابط دو کشور را از سال ۱۹۹۵ سبب شده است. در این نوشتار با روش تفسیر گرایی هرمنوتیک، موضوع بررسی می شود.

روش‌شناسی پژوهش

آنچه نتایج هر پژوهش را ارزشمند و کاربردی می‌کند روش پژوهش ساختارمند، هدفمند و علمی است. پژوهش حاضر از لحاظ هدف کاربردی و از نظر ماهیت، بر اساس روش‌های جدید علم آینده‌پژوهی، تحلیلی و اکتشافی است. روش‌های گردآوری اطلاعات به دو شکل کتابخانه‌ای و میدانی بوده است.

در ادامه جهت رتبه‌بندی پیشانهای (متغیرها) توسط کارشناسان و نخبگان پرسش‌نامه‌ای تهیه شد. به منظور روایی (اعتبار) و این که پرسش‌نامه طرح شده تا چه اندازه معیارهای موردنظر را می‌سنجد از روش CVR (نسبت روایی محتوایی) استفاده شده است.

در این روش، از گروه نخبه خواسته شد تا به منظور مشخص نمودن پیشانهای منتخب از بین پیشانهای احصا شده، هر یک از سؤالات را بر اساس طیف سه‌بخشی لیکرت گویه «بسیار تأثیرگذار است»، گویه «تا حدودی تأثیرگذار است» و گویه «هیچ تأثیری ندارد» طبقه‌بندی کنند. بدین ترتیب برای تک‌تک سؤالات پرسش‌نامه، محاسبه گردید و سؤالاتی که CVR بالاتر از نمره حد نصب را کسب کردند، تأیید شدند و در پرسش‌نامه مورداستفاده، سؤالاتی که نمره کمتر از جدول نمرات را کسب کردند از فهرست مربوط حذف شدند.

برای محاسبه ضریب پایایی، از روش موازی با روش آزمون‌های همتا استفاده شده است. برای تأیید پایایی مهم‌ترین پیشانهای استخراج شده از پرسش‌نامه‌ها، از تکنیک ماتریس اثرات متقطع استفاده شد. با مقایسه مهم‌ترین پیشانهای شناسایی شده از طریق پرسش‌نامه‌ها و ماتریس اثرات متقطع مشخص شد، پیشانهایی که به عنوان پیشانهای مؤثر، از دو طریق مختلف به دست آمدند، یکسان بوده، بنابراین پژوهش از پایایی برخوردار است.

داده‌های کیفی با پرسش‌نامه و از طریق مصاحبه و بررسی اسناد و داده‌های کمی به کاررفته در این پژوهش به صورت عددی و از طریق وزن دهی پرسش‌نامه‌های دلفی تهیه شده است. در گام اول در خصوص جمع‌آوری اطلاعات مربوط به ادبیات موضوع و پیشینه تحقیق از روش کتابخانه‌ای (کتاب‌ها، مقاله‌ها، گفتگوهای اسناد و مدارک و مصاحبه‌ها) استفاده شده و در گام دوم این پژوهش، با استفاده از مصاحبه، فهرستی از پیشانهای منتخب از بین پیشانهای

احصا شده اولیه مدنظر خبرگان به دست آمد. هدف ما از این کار تحدید متغیرها از طریق خبرگان است. با توجه به این که بخش اعظم اعتبار و استناد پژوهش به تعیین پیشانهای مؤثر به دست آمده بستگی دارد ما نیز در تعیین این پیشانهای توجه و حساسیت لازم را داشتیم.

در ابتدا با مراجعه به نخبگان، مهم‌ترین موارد مؤثر در روابط دو کشور احصا گردید. پس از جمع‌آوری داده‌ها و شناسایی اولیه پیشانهای در چارچوب مدل دلfü، پانزده پرسشنامه منحصرأین نخبگان اجرایی و دانشگاهی (جامعه آماری پژوهش) که تخصص و تجربه کافی پیرامون مسائل امنیتی و روابط بین‌الملل را داشتند و کارشناسان و نخبگان محقق در حوزه روابط ایران و جمهوری آذربایجان توزیع شد و از ایشان خواسته شد تا در چارچوب ماتریس اثرات متقاطع به متغیرها، بر مبنای میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری آن‌ها با اعدادی در طیف ۰ تا ۳ امتیاز دهند. در این امتیازدهی، «۰» به منزله بدون تأثیر، «۱» به منزله تأثیر ضعیف، «۲» به منزله تأثیر متوسط و «۳» به معنای تأثیر قاطع است. سپس امتیاز‌ها در ماتریس متقاطع وارد شد تا در چارچوب نرم‌افزار آینده‌نگاری میک مک تأثیرگذاری و تأثیرپذیری هر کدام از پیشانهای احصا شده با سایر پیشانهای جهت تبیین روابط میان پیشانهای مؤثر از طریق تکنیک تحلیل اثرات متقاطع سنجدید شود و با مشخص کردن پیشانهای کلیدی نمودارهای لازم به عنوان خروجی به دست آید.

۱- رویکرد تحلیل تأثیرات متقابل

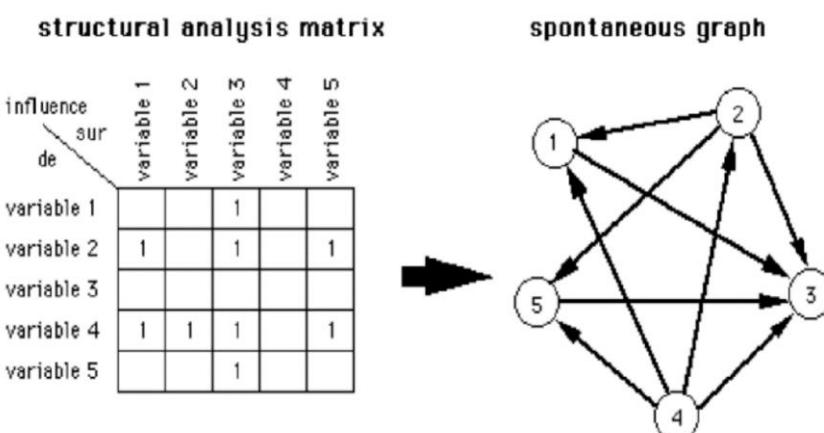
یکی از ابزارهای کاربردی در تحلیل سیستم‌های پیچیده تحلیل تأثیرات متقابل است. روش تحلیل تأثیرات متقابل روشی خبره محور است که نتایج کمی از آن به دست می‌آید. بنیان اصلی روش تحلیل تأثیرات متقابل بر ماتریس‌های تأثیرات استوار است. در دهه‌های اخیر، از ابزار ماتریس تأثیرات در حوزه‌های مرتبط با آینده بسیار استفاده شده است. به منظور بررسی سیستم و پویایی آن، از ماتریس‌های تأثیرات استفاده می‌شود. کاربرد ماتریس تأثیرات به سه دسته تقسیم می‌شود (گودت و همکاران، ۲۰۰۳: ۱۶):

- تحلیل ساختاری
- راهبردهای بازیگران
- تأثیرات متقابل احتمال

هریک از کاربردهای سه‌گانه ماتریس‌های تأثیرات متقابل رویکرد ویژه‌ای را از به کارگیری روش تحلیل تأثیرات متقابل فراهم می‌آورد (مایلز و کینان، ۲۰۰۲).

۲- تحلیل ساختاری با استفاده از نرم‌افزار میک مک

روش ساختاری روشی است که برای تحلیل روابط بین متغیرها، خصوصاً در سیستم‌های گستره و دارای ابعاد متعدد، به کار می‌رود. پتانسیل این روش در استفاده از داده‌های کیفی در کنار داده‌های کمی باعث شده این روش به یکی از روش‌های پرکاربرد در آینده‌پژوهی تبدیل شود. در این روش، متغیرهای مؤثر بر سیستم در ماتریسی $N \times N$ قرار می‌گیرند و بر اساس نظر گروه کارشناسان در قالب اعداد $0, 1, 2, 3$ ارزش‌گذاری می‌شوند. این ماتریس مبنای تحلیل‌های بعدی را تشکیل می‌دهد و خروجی‌های متعددی از این روابط به دست می‌آید. در نهایت، متغیرها بر اساس تأثیرگذاری و تأثیرپذیری در محور مختصات پراکنده می‌شوند. بر اساس پراکنش متغیرها در محور مختصات، ویژگی آن‌ها مشخص می‌شود و مبنای تحلیل مدیران و برنامه‌ریزان در مراحل بعدی قرار می‌گیرد. نرم‌افزار میک مک را بهترین نرم‌افزارهایی است که به منظور پیاده‌سازی تحلیل ساختاری طراحی شده و توسعه یافته است. این تکنیک برای محاسبات پیچیده ماتریس متقاطع در تحلیل‌های سیستمی طراحی شده است. خروجی‌های نرم‌افزار به صورت جداول و نمودار می‌توانند در درک روابط سیستم و چگونگی عمل آن در آینده کمک بسزایی باشد (ربانی، ۱۳۹۱: ۲۵۹). نرم‌افزار جدید میک مک را مؤسسه نوآوری کامپیوتري فرانسوی تحت نظارت مرکز سازمان تحقیقات و راهبرد چشم‌انداز طراحی کرده و در تصمیم‌گیری‌های راهبردی و چشم‌اندازسازی به کار می‌رود (قلم‌بر، ۱۳۹۰: ۱۲۳). این روش را مایکل گودت ابداع کرد. گودت روش پیش‌بینی به‌وسیله میک مک را در سه مرحله: بررسی متغیرها، بررسی ارتباط بین متغیرها و شناسایی متغیرهای کلیدی ارائه کرده است (گودت، ۱۴۱۲: ۱۸-۲۰).

شکل ۱. ماتریس تحلیل ساختاری (گودت، ۲۰۱۲: ۱۶-۱۵)

یافته‌های پژوهش

شناسایی شاخص‌های اولیه و تشکیل ماتریس اثرات متقطع طبقه‌بندی پیشران‌های تأثیرگذار در آینده روابط امنیتی ایران و جمهوری آذربایجان، در چارچوب یک ماتریس $n \times n$ صورت گرفت. به این منظور، پس از برگزاری جلسات با نخبگان و خبرگان، پیشران‌های تأثیرگذار پژوهش شناخته شدند و ماتریسی با ابعاد 20×20 شکل گرفت. در ادامه، با وارد کردن پیشران‌ها به نرم‌افزار آینده‌نگرانه میک مک، به تعریف هر کدام از پیشران‌ها اقدام شد و سپس، با تشکیل ماتریس اثرات متقطع در گام بعدی، از نخبگان خواسته شد تا به امتیازدهی شاخص‌های مورد بررسی برسانند. میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری آن‌ها پردازند.

جدول ۱. امتیاز پیشانها بر حسب میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری

شناسایی پیشرانهای مؤثر در آینده روابط امنیتی ایران و جمهوری آذربایجان با رویکرد آینده پژوهی

بنابراین، همان‌گونه که در روش پژوهش بیان شد، با توجه به شدت اثرات، به متغیرهای مورد تحقیق امتیازهایی از ۰ تا ۳ داده شد. با اتکا به یافته‌های به دست آمده از جدول ۲، می‌توان گفت که شاخص پرشدگی ماتریس ۹۵ درصد است که این میزان نشان‌دهنده پیوستگی و تأثیرگذاری زیاد پیشان‌های شناسایی شده بر یکدیگر است. این نتایج بیانگر این است که تعداد روابط با اثرگذاری متوسط نسبت به سایر روابط بسیار زیاد است و روابط با شدت کم درصد بسیار کمی را از مجموع روابط تشکیل داده است. روابط با شدت زیاد سهم کمی را از مجموع روابط دارد.

جدول ۲

Indicator	Value
Matrix size	۲۰
Number of iterations	۲
Number of zeros	۲۰
Number of ones	۱۱۶
Number of twos	۱۴۶
Number of threes	۱۱۸
Number of P	۰
Total	۲۸۰
Fillrate	۹۵٪

۱- تحلیل میزان اثرگذاری و اثربذیری مستقیم عوامل

بر اساس ماتریس اثرات مستقیم، جمع سطرهای ماتریس نشان‌دهنده میزان اثرگذاری و جمع ستون‌ها نشان‌دهنده میزان اثربذیری یک عامل از سایر عوامل است.

جدول (۳)

Nº	پیشran	اثرگذاری	اثربذیری
۱	p1	۴۴	۳۹
۲	p2	۴۲	۴۰
۳	p3	۴۲	۲۹
۴	p4	۴۲	۴۴

شناختی پیشانهای مؤثر در آینده روابط امنیتی ایران و جمهوری آذربایجان با رویکرد آینده پژوهی

Nº	پیشان	اثرگذاری	اثرپذیری
۵	p5	۳۷	۴۷
۶	p6	۴۰	۳۹
۷	p7	۳۲	۳۸
۸	p8	۴۳	۴۷
۹	p9	۳۴	۴۵
۱۰	p10	۴۴	۳۶
۱۱	p11	۳۲	۳۳
۱۲	p12	۳۳	۳۵
۱۳	p13	۳۴	۳۲
۱۴	p14	۳۹	۳۸
۱۵	p15	۳۸	۳۶
۱۶	p16	۴۰	۴۰
۱۷	p17	۴۶	۳۹
۱۸	p18	۴۰	۳۹
۱۹	p19	۲۵	۳۲
۲۰	p20	۳۵	۳۴
	Totals	۷۶۲	۷۶۲

در میان بیست پیشان ذکر شده، پیشان «پذیرش بورسیه دانشجویان آذری زبان ایرانی جهت تحصیل در جمهوری آذربایجان» کمترین میزان تأثیرگذاری را داشته است. بر اساس نتایج نرم افزار درباره میزان اثرپذیری پیشانها از یکدیگر، پیشانهای ۵ و ۸ بیشترین تأثیرپذیری را از سایر عوامل داشته است. پیشانهای ۹ و ۴ نیز از تأثیرپذیرترین پیشانها در بین بیست پیشان نهایی می باشند.

۲- تحلیل پایداری / ناپایداری سیستم بر اساس پلان اثرگذاری و اثرپذیری

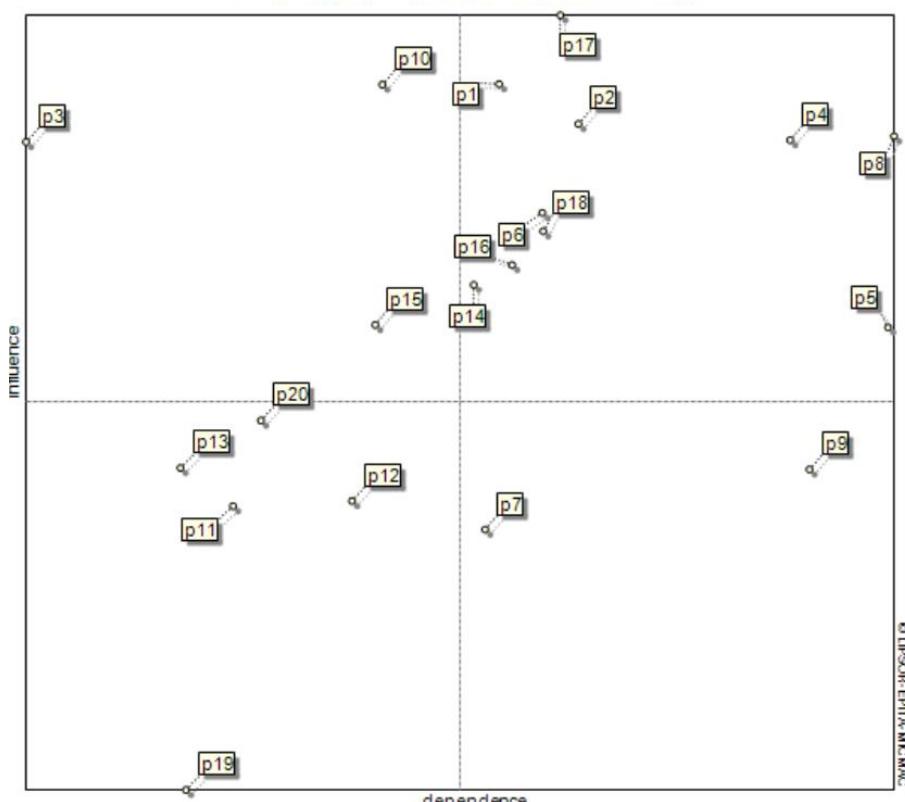
مستقیم

پراکنش پیشانها روی پلان اثرگذاری - اثرپذیری نشاندهنده ویژگی کلی سیستم است و بر اساس شکل پراکندگی پیشانها روی پلان مشخص می شود که سیستم پایدار است یا ناپایدار.

نشریه علمی آینده پژوهی انقلاب اسلامی

سیستم‌های ناپایدار، با پیشانهایی که هم اثرگذارند و هم اثربریدیر، تحولات شدیدی در آینده خواهند داشت و وضعیت کنونی آن‌ها پایدار نخواهد ماند. در این حالت، پراکنش پیشانهای لوزی شکل و از جنوب غربی به شمال شرقی نمودار خواهد بود؛ اما چنانچه سیستم دارای تعداد زیادی پیشانهای اثرگذار و در سمت مقابل تعداد زیادی عوامل اثربریدیر باشد و پراکنش متغیرها به شکل L از سمت چپ نمودار ظاهر شود، سیستم پایدار است و شرایط کنونی سیستم در آینده تغییر چندانی نخواهد کرد. مطابق نتایج خروجی میک مک، بر اساس نظر خبرگان، وضعیت آینده روابط امنیتی ایران و جمهوری آذربایجان تا حدودی ناپایدار است و شرایط کنونی حاکم، در آینده امکان تغییر خواهد داشت.

Potential indirect influence/dependence map

شکل ۲

۳- وضعیت متغیرها روی نواحی پلان اثرگذاری و اثربازی

پیشانهای ناحیه یک (دوجهی یا راهبردی): پیشانهای پلansk بر اساس موقعیت قرارگیری به چهار نوع تقسیم می‌شوند که هر کدام در یکی از نواحی چهارگانه پلان اثرگذاری-اثربازی قرار می-گیرند. پیشانهای دوجهی دارای دو ویژگی مشترک تأثیرگذاری و تأثیرپذیری زیادند و هر تغییری بر روی این پیشانهای سایر پیشانهای نیز واکنش و تغییری ایجاد خواهد کرد. پیشانهای ۲ و ۴ در ناحیه پیشانهای راهبردی قرار گرفته‌اند.

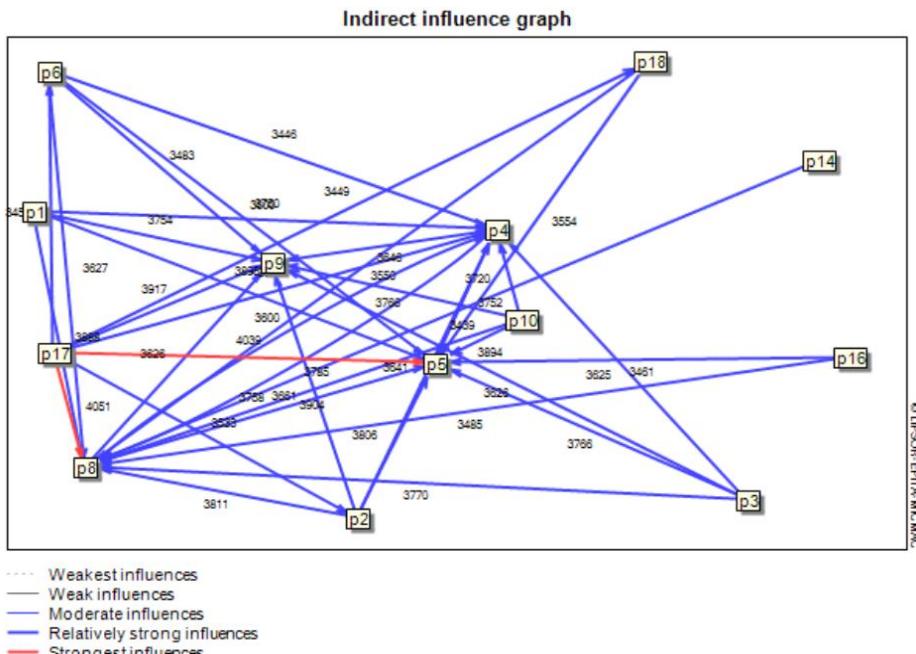
پیشانهای ناحیه دو (تأثیرگذار): پیشانهای ناحیه دو بیش از اینکه از سیستم تأثیر پذیرند بر آن تأثیر می‌گذارند. بر اساس نرمافزار میک مک، پیشانهای ۱۰، ۱۵ و ۳ در این ناحیه قرار گرفتند که بیان گر تأثیرگذاری این پیشانهای می‌باشد.

پیشانهای ناحیه سه (مستقل): پیشانهای این ناحیه به طور میانگین اثرگذاری و اثربازی کمتری دارند. به این معنا که نه زیاد از سیستم تأثیر می‌پذیرند و نه زیاد بر آن تأثیر می‌گذارند. در این ناحیه پیشانهای ۱۱، ۱۳، ۱۲، ۲۰ و ۱۹ از پیشانهای مستقل می‌باشند.

پیشانهای ناحیه چهار (تأثیرپذیر): پیشانهای این ناحیه تأثیرگذاری کمی بر سیستم دارند و خود تابع تغییرات در سایر متغیرها هستند. پیشانهای ۷ و ۹ از پیشانهای تأثیرپذیر می‌باشند.

۴- تحلیل گراف اثرگذاری

گراف اثرگذاری نشان‌دهنده روابط پیشانهای چگونگی اثرگذاری آن‌ها بر هم‌دیگر است. این گراف در قالب خطوط قرمز و آبی نشان داده می‌شود که انتهای هر خط با یک پیکان نشان داده شده و بیانگر جهت اثرگذاری هر پیشان است. خطوط قرمز نشان‌دهنده اثرگذاری شدید عوامل بر هم‌دیگر است و خطوط آبی، با تفاوت در ضخامت، روابط متوسط تا ضعیف را نشان می‌دهد.

شکل ۳

وضعیت روابط در گراف اثرگذاری بیانگر این است که پیشان P17 «حضور سخت نظامی در منطقه» به شدت بر p5 «روابط جمهوری آذربایجان و اسرایل» و P18 «ترویج پانتر کیسم در شمال غرب ایران توسط جمهوری آذربایجان» تأثیرگذار خواهد بود؛ و این دو پیشان P5,P8 به شدت تحت تأثیر P17 قرار دارند.

شناسایی پیشان‌های مؤثر در آینده روابط امنیتی ایران و جمهوری آذربایجان، وابسته به عوامل و شرایط گوناگون اقلیمی، سیاسی، منافع طرفین و همچنین منافع سایر ذی نفعان می‌باشد. در این پژوهش سعی شده در خصوص تمامی پیشان‌های مؤثر در آینده روابط امنیتی ایران و جمهوری آذربایجان، از خبرگان و کارشناسان مرتبط در این زمینه به روش دلفی نظرسنجی شود و در نرم افزار ساختاری میک ارتباط این عوامل با هم سنجیده شود و پیشان‌های برتر، در حکم پیشان‌های مؤثر و پیشان‌های با ضریب تأثیر بالا، استخراج شوند. این پیشان‌های کلیدی و تأثیرگذار جدول ۴، پیشان‌هایی هستند که باید در تعیین استراتژی‌ها، مشخص نمودن الگوهای

شناسایی پیشانهای مؤثر در آینده روابط امنیتی ایران و جمهوری آذربایجان با رویکرد آینده پژوهی

روابط بین الملل و تعین مناسبات مختلف با سایر ذی نفعان، از طرف سیاست‌گذاران و ارگان‌های مربوط در نظر گرفته شوند.

جدول ۴

Nº	پیشان	تعریف پیشان
۱	P6	اخذ حمایت نظامی و خرید تجهیزات نظامی از اسرائیل
۲	P12	نزدیک‌تر شدن روابط جمهوری آذربایجان با روسیه
۳	P14	افزایش تعاملات و تأثیرگذاری آمریکا، روسیه و چین در جمهوری آذربایجان
۴	P15	محور مقاومت
۵	P16	فاصله گرفتن جمهوری آذربایجان از آمریکا
۶	P18	مسئله قره‌باغ

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

مهم‌ترین هدف پژوهش حاضر، تعیین و شناسایی پیشانهای مؤثر در آینده روابط امنیتی ایران و جمهوری آذربایجان، ارائه دسته‌بندی جامع از آن‌ها و سپس تعیین اهمیت و اولویت هر یک از عوامل شناسایی شده بود. برای دست‌یابی به این هدف، در ابتدا پس از مرور جامعی بر ادبیات تحقیق، بیست پیشان نهایی تأثیرگذار در آینده روابط امنیتی ایران و جمهوری آذربایجان، با استفاده از روش دلفی و نظر خبرگان، شناسایی و با تحلیل ساختاری سنجیده شد. در ابتدا چهار دسته از پیشانهای دووجهی، تأثیرگذار، مستقل و تأثیرپذیر شناسایی شدند و در نهایت، با ارزیابی بیست پیشان یادشده -در نتیجه تحلیل‌های ماتریس پلان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری- با روش‌های مستقیم و غیرمستقیم، شش پیشان کلیدی و اهرمی دارای بیشترین تأثیر بر وضعیت آینده روابط امنیتی ایران و جمهوری آذربایجان شناخته شد. مقایسه بین پژوهش‌های گذشته و پژوهش حاضر نشان می‌دهد که از بین پژوهش‌های صورت گرفته درباره موضوع «روابط جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان» نتایج پژوهش حسین‌پور (۱۳۹۹)، بیشتر بر وضعیت روابط خارجی ایران و آذربایجان و واکاوی عوامل تأثیرگذار بر آن از زاویه نظریه‌های گوناگون تأکید دارد و به شناسایی پیشانهای مؤثر بر وضعیت آینده روابط امنیتی ایران و آذربایجان پرداخته نشده است. همچنین در پژوهش‌های انجام شده مبتنی بر شناسایی پیشانهای مؤثر بر وضعیت آینده، پژوهش

حاضر از حیث روش و رویکرد پژوهش هم راستا با نتایج پژوهش علی‌اکبری و همکاران (۱۳۹۷)،
حاتمی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۸) و امیری و همکاران (۱۳۹۸) است.

در جمع‌بندی پژوهش می‌توان بیان داشت که راهبرد صحیح در منطقه با در نظر گرفتن صرفه و
صلاح جمهوری اسلامی ایران مستلزم تحلیل، بررسی و شناخت تمامی پیشان‌ها و در ادامه
مشخص نمودن پیشان‌های تأثیرگذار با اشراف کامل نسبت به تمام بازیگران سیاسی و ذی‌نفعان
می‌باشد، از مهم‌ترین نتایج تحقیق آن است که با استفاده از پیشان‌های شناسایی شده و با در نظر
گرفتن میزان اولویت و اثرگذاری و اثرپذیری آن‌ها بر یکدیگر می‌توان وضعیت پایداری منطقه در
آینده را سنجید و نسبت به تعیین راهکار و همچنین تبیین برنامه‌های بلندمدت، میان‌مدت و
کوتاه‌مدت اقدامات لازم را انجام داد. همچنین ارائه مشاوره به سیاست‌گذاران به‌منظور
تصمیم‌گیری برای اقدامات سیاسی، امنیتی، نظامی و دیپلماتیک با هدف حفظ منافع ملی و
اثرگذاری در موازنه قدرت و همچنین پیشبرد شرایط به سمت وضعیت مطلوب، می‌تواند با کمک
گرفتن از نتیجه این پژوهش محقق گردد. لزوم توجه مسئولین، برنامه‌ریزان، سیاست‌گذاران و
تصمیم‌سازان به پیشان‌های تأثیرگذار بر روابط امنیتی ایران و جمهوری آذربایجان، امری بدیهی و
موردنیاز در راستای تأمین امنیت منطقه، حفظ صلح و ثبات، تعامل حداکثری با همسایگان و
همچنین قطع دست دشمنان (آمریکا و رژیم غاصب صهیونیستی) از منطقه می‌باشد.

لازم به ذکر است بر اساس سند چشم‌انداز توسعه بیست‌ساله (۱۴۰۴) جمهوری اسلامی ایران،
بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، سیاست‌های ابلاغی و اجرایی دولت‌های اخیر مانند دولت‌های دهم،
یازدهم، دوازدهم و سیزدهم تاکنون برای همه دولت‌ها تعامل حداکثری با همسایگان مهم بوده و
دیگر استاد بالادستی نیز همه تأکید بر روابط حسنی با همسایگان دارند.

بر اساس نتایج به‌دست آمده در این پژوهش و با توجه به فرصت‌ها و محدودیت‌های موجود،

پیشنهادهای ذیل جهت انجام مطالعات آتی در این حوزه مطرح می‌گردد:

با توجه به شناسایی مهم‌ترین پیشان‌های دارای اولویت پیشنهاد می‌گردد پیشان‌های احصا
شده در یک بستر مطالعاتی جامع مورد بررسی و ارزیابی قرار گیرند؛ و سناریوهای محتمل درباره‌ی
آینده روابط امنیتی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان تدوین گردد.

■ شناسایی پیشرانهای مؤثر در آینده روابط امنیتی ایران و جمهوری آذربایجان با رویکرد آینده پژوهی

پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های بعدی به بررسی اولویت‌بندی سناریوهای محتمل و تدوین نظام هشداردهی درباره‌ی وقوع هر کدام از سناریوهای محتمل پرداخته شود.

با توجه به اهمیت و ماهیت پژوهش‌های با رویکرد آینده‌پژوهی پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آینده جهت شناسایی و تحلیل بازیگران کلیدی تأثیرگذار در روابط امنیتی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان از نرم‌افزارهای Actor Base و Mactor Base نیز استفاده گردد.

فهرست منابع

- امیر احمدیان، بهرام. (۱۳۶۷). جغرافیای قفقاز. تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.
- امیری، هدایت و نیلی‌پور طباطبائی، سید اکبر. (۱۳۹۸). شناسایی پیشانهای کلیدی مؤثر بر آینده نفت خام در افق ۱۴۱۴ با استفاده از روش تحلیل اثرات متقاطع. *فصلنامه مدیریت کسب و کار*، ۱۱(۴۲)، ۴۰۹-۳۸۴.
- آینده‌بان. (۱۳۹۶). آینده‌پژوهی ایران ۱۳۹۶: شهر، مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری.
- پدرام، عبدالرحیم. (۱۳۹۳). آینده‌پژوهی در یک نگاه. شهر: تهران، سازمان تحقیقات و مطالعات ناجا.
- حسین‌پور، زهرا. (۱۳۹۹). واکاوی عوامل تأثیرگذار بر روابط جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان (بعد و رویکردها). *فصلنامه مطالعات منافع ملی*، ۶(۲۲)، ۱۱۲-۹۱.
- حاتمی‌زاد، حسین؛ پوراحمد، احمد و نصرتی هشی، مرتضی. (۱۳۹۸). آینده‌پژوهی در بافت فرسوده شهری - مطالعه موردی: ناحیه یک، منطقه ۹ شهر تهران. *فصلنامه اطلاعات جغرافیایی*، ۲۸(۱۰۹)، ۵۵-۳۷.
- خسروی‌پور، بهمن و پورفاتح، نصیبه. (۱۳۹۷). ضرورت آینده‌پژوهی در آموزش عالی کشاورزی. *فصلنامه مطالعات آینده‌پژوهی و سیاست‌گذاری*، ۴(۱)، ۸۰-۷۰.
- ربانی، طها. (۱۳۹۱). روش تحلیل ساختاری، ابزاری برای شناخت و تحلیل متغیرهای مؤثر بر آینده موضوعات شهری. *نخستین همایش ملی آینده‌پژوهی*. تهران.
- رضانیان، احمد و کاظمی، معصومه. (۱۳۹۳). تصویرپردازی و کلان تصاویر آینده سیاست جهانی؛ تصویرپردازی روشنی مناسب برای شناخت آینده در جهان پیچیده. *فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی*، ۶(۳)، ۲۰۰-۱۷۳.
- طاعنی، مهکامه؛ کشاورز ترک، عین‌الله؛ قاسمی، حاکم و درویشی سه تلانی، فرهاد. (۱۴۰۰)، تأثیر آینده‌نگاری در تقویت سیاست‌گذاری و حکمرانی پیش‌نگر با تأکید بر چشم‌اندازهای جهانی. *فصلنامه سیاست‌نامه علم و فناوری*، ۱۱(۱)، ۳۴-۱۸.
- عباسی، مجید و موسوی، سید محمد رضا. (۱۳۹۲). روابط جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان، بستری‌های همگرایی و زمینه‌های واگرایی. *مطالعات اوراسیای مرکزی*، ۶(۲)، ۸۰-۶۱.
- علی‌اکبری، اسماعیل؛ پوراحمد، احمد و جلال‌آبادی، لیلا. (۱۳۹۷). شناسایی پیش‌رانهای مؤثر بر وضعیت آینده گردشگری پایدار شهر کمان با رویکرد آینده‌پژوهی. *فصلنامه گردشگری و توسعه*، ۷(۱)، ۱۸۷-۱۵۶.
- قلمبر، محمد‌امین. (۱۳۹۰). آینده‌نگاری توسعه محصول با رویکرد برنامه‌ریزی بر مبنای سناریو (مطالعه موردی: صنعت نفت). پایان‌نامه دکتری، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه شهید بهشتی.
- کولابی، الهه. (۱۳۸۴). ایران و روسیه، فرستادها، تهدیدها و چالش‌ها، کتاب امنیت بین‌الملل ۲. تهران: انتشارات ابرار معاصر.

■ شناسایی پیشرانهای مؤثر در آینده روابط امنیتی ایران و جمهوری آذربایجان با رویکرد آینده پژوهی

کولابی، الهه و اصولی، قاسم. (۱۳۹۱). چگونگی تغییر روابط امنیتی شده ایران و جمهوری آذربایجان. مطالعات اوراسیای مرکزی، ۱۱(۵)، ۹۴-۷۵.

کرباسیان، قاسم. (۱۳۹۲). روابط بین الملل. قم: پژوهشکده باقرالعلوم (ع).

گودرزی، غلامرضا. (۱۳۹۴). پیش‌درآمدی بر آینده‌نگری الهی. قم: موسسه آینده روشن.

گلن، جروم کلیتون و گوردن، تئودور. (۱۳۹۳). دانشنامه بزرگ روش‌های آینده‌پژوهی (ترجمه مرضیه کیقبادی و فرخنده ملکی‌فر) (جلد اول). تهران: انتشارات تیسا.

محمدی، سعید و شفیعی سروستانی، اسماعیل. (۱۴۰۰). تأثیر روابط جمهوری آذربایجان و آمریکا بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران از ۱۹۹۱ تا ۲۰۱۷ م. پژوهشنامه تاریخ، سیاست و رسانه، ۴(۲) (پیاپی ۱۴)، ۱۰۶-۷۹.

موسوی، سید محمد، موسوی، سید محمد رضا، نصیری، سوناز. (۱۳۹۲). سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در قبال جمهوری آذربایجان، همایش ملی ژئوپلیتیک جنوب غرب آسیا؛ مسائل تحولات و چشم انداز.

واعظی، سید کمال؛ قمیان، محمد مهدی و وققی، سید حسام. (۱۳۹۶). آینده‌پژوهی در علوم انسانی با رویکرد مدیریت دانش؛ ملاحظات، دستاوردها و اثرات. فصلنامه مدیریت سازمان‌های دولتی، ۵(۳)، ۴۶-۳۱.

- Bengston, D. (۲۰۱۸). Principles for Thinking about the Future and Foresight Education. *World Futures Review*, ۱۰(۳), ۱-۲۲.
- Da Costa, O., Warnke, P., Cagnin, C. & Scapolo, F. (۲۰۱۵). The impact of foresight on policymaking: insights from FORLEARN mutual learning process. *Technology Analysis & Strategic Management*, ۲۰(۳), ۱-۲۰.
- FOREN, (۲۰۰۱). Foresight for Regional Development Network, A Practical Guide to Regional Foresight. European Commission Search Directorate General STRATA Programme.
- Glenn, J. C., Gordon, T. J. & Dator, J. (۲۰۰۱). Closing the deal: how to make organizations act on futures research. *Foresight*, ۳(۳), ۸۹-۱۷۷.
- Godet, A. J., Meunier, M. F. & Roubelat, F. (۲۰۰۳). Structural analysis with the MICMAC method& actors' strategy with MACTOR method. , AC/UNU Millennium Project: Futures Research Methodology-VY.1., AC/UNU, Washington, DC
- Havas, A., Schartinger, D. & Weber, M. (۲۰۱۰). The impact of foresight on innovation policy-making: recent experiences and future perspectives. *Research Evaluation*, ۱۹(۲), ۹۱-۱۰۴.
- Miles, I., & Keenan, M. (۲۰۰۲). Practical Guide to Regional Foresight in the UK. European Communities, Luxembourg.

نشریه علمی آینده پژوهی انقلاب اسلامی

- Pourezzat, A. A., Mollaee, A. & Firouzabadi, M. (۲۰۰۸). Building the future: Undertaking proactive strategy for national outlook. *Futures*, ۴۰ (۱۰), ۸۸۷-۸۹۲.
- Riedy, C. (۲۰۰۹), "The influence of futures work on public policy and sustainability". *Foresight*, ۱۱(۵), p. ۴۰-۵۶.

